

УДК 27-67:257.2 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v037.2022.13>**В. П. Литовченко**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0532-0188>

кандидат філософських наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут»

ІДЕАЛИ ЯЗИЧНИЦТВА У ХРИСТИЯНСЬКОМУ СВІТОГЛЯДІ

Ідеали як суттєва складова частина культурного універсуму завжди відігравали важливу роль в особистісному і суспільному житті. Прагнення досягнути сутність національно-культурної традиції на сучасному рівні без урахування всього розмаїття кращих зразків культури видається не надто перспективним. І якщо ми сприяємо відродженню, піднесенню духовності народу України, то повинні залучати й використовувати те цінне, що було набуто ним у минулому. Ідеали національно-культурних традицій дають можливість розглянути більш ширший спектр проблем духовного характеру, наблизитися до адекватного розуміння смислу й буття людини. Домінантою стає орієнтація на повернення від надмірно зараціоналізованого, об'єктивістського та технократичного світобачення до конкретної живої людини, її найзаповідніших прагнень в гармонії з природним і соціальним середовищем.

Дослідження релігійного синкретизму язичництва та християнства було започатковане народознавчими студіями – М. Драгомановим, П. Єфремовим, І. Франком, М. Маркевичем, В. Милорадовичем, оригінальною етноантропологічною роботою Х. Вовка. У добу СРСР запропонована проблематика присутня у розвідках Б. Рибакі, М. Поповича та В. Шинкарука; у діаспорних дослідженнях О. Кульчицького, І. Огієнка, О. Маланюка та ін. За доби незалежності України духовна спадщина Русі представлена роботами В. Горського, А. Бичко, Ю. Павленка, Н. Хамітова. Ідея відновлення та популяризація язичницького світогляду здійснена С. Плачиндою, Г. Лозко, В. Войтовичем. Попри солідний масив наукової літератури, виявлення взаємодії язичництва і християнства в площині функціонування ідеалів українською філософською думкою не здійснено на належному теоретико-пізнавальному рівні. Не достатньо простежена тенденція до переходу, трансформації язичницьких ідеалів у християнські, що зумовлює актуальність проблеми.

Метою даної статті є виявлення тих ідеалів язичництва, які знайшли своє місце в структурі християнського світогляду. Для досягнення поставленої мети нами були поставлені такі завдання: проаналізувати календарну обрядовість християнства на предмет виявлення ідеалів язичництва;

встановити механізми їх проникнення та функціонування в системі християнського віровчення.

Язичницький світогляд протягом тривалого періоду визначав ціннісні орієнтири наших далеких предків, а отже, духовні надбання, ідеали, які зростилися на національному ґрунті, не могли безслідно зникнути за нових реформаторських ініціатив владної політичної верхівки. Нееволюційний, форсований перехід від політеїзму до монотеїзму породив так зване «двовір'я» під панотнатом християнської релігії. «Детальний аналіз побутової релігійності українців показує, що в Україні не було ніколи християнства у «чистому» вигляді. В релігійності українців настільки багато елементів язичництва, що ми можемо говорити про язичницьке християнство» [1, с. 143].

Попри солідний часовий проміжок з часу запровадження християнства, прадавні поведінкові форми не втратили своєї актуальності й донині. Пострижини дитини хрещеними батьками, розплітання коси нареченої, щедрівки та посівалки, як і багато інших реліктів минулого, в побуті сьогодення нагадують про онтологічний зв'язок із прадавніми віруваннями. У контексті свободи совісті та релігійної толерантності українців науковцями фіксується відродження язичницьких вірувань, пошук власних духовних ідеалів на основі язичницького світогляду [2].

Календарна обрядовість українців переконливо свідчить, що християнство з моменту запровадження на землях Русі значною мірою стало на позиції духовно-реставраційного заміщення вже існуючої протягом багатьох віків змістовної, завершеної основи та привнесло новий, яскраво виражений елемент зовнішньої естетизації як в архітектурі, так і в обрядовості. Розглянемо цей факт детальніше. Проблеми скінченності життя й досягнення безсмертя в українському дохристиянському соціумі проглядається через зв'язок людини із землеробською культурою, її замкнутими часовими циклами. Початок такої взаємодії закладається в «проводах старого року» і зустрічі «нового». Кожні наступні святкові містерії сприймаються й осмислюються не тільки як засіб збереження встановленого світопорядку чи забезпечення неперервності життя всього живого, а й постулюється як канал прямого спілкування лю-

дини з богами, через який вона прилучається вже до особистого безсмертя. Коли вихід зі скрутної ситуації язичник бачить у циклах аграрного культу, покликаних до того ж сприяти задоволенню всіх, без винятку, життєвих потреб і захисту від злого та руйнівного, то християнин поринає у сферу вищих духовних цінностей, передзаданих єдиною Вищою істотою в конкретно визначеній формі. Так, язичницьке свято Коляди (народження Сонця) було замінене не менш значимим екзистенційно й світоглядно святом народження Христа. Характерно, що під час святкових дійств в обох випадках продукується переживання конкретною особою стану прилучення себе до Верховної істоти (Бога – в християнстві; богів – у язичництві). Іншими словами, святкування і є тим шляхом екзистенційного самовизначення людини, отримання нею нової життєстверджуючої енергії. Але в християнстві ці самопочування засвоюються через образ, а потім і ідею трансцендентної істоти (Бога). Народна творчість, яка відображає подібні світоглядні позиції, уміло поєднала язичницькі й християнські події, так само як і акти самої обрядовості. Колядчані співання язичницької доби структурно змістилися в бік щедрівок із сюжетами народження Христа та діяннями божих угодників. В результаті навіть поверхневий аналіз демонструє разючу схожість.

Вимітай двори, застеляй столи,
 Буде до тебе три гості разом, усі за разом:
 Перший гість – ясне сонце,
 Другий гість – ясен місяць,
 А третій гість та дрібний дощик [3, с. 76].

Чи не згадалася Вам одна з найвідоміших українських колядок: «Добрий вечір тобі, пане господарю»? Прибравши заспів маємо ледь не ідентичний, але вже «християнізований» текст.

Застеляйте столи та все килимами,
 Кладіть паляниці з ярої пшениці.
 Бо прийдуть до тебе три празники в гості:
 Ой що перший празник – Рождество Христове,
 А другий вже празник – Святого Василя,
 А третій вже празник – Святе Водохрепта.

У цьому сюжеті язичницькі ідеали, норми, цінності органічно влилися у християнське вчення. «Ідеал родини, родинного щастя у наших предків стояв дуже високо. Як і в стародавніх греків, в яких пантеон богів складав собою розгалужену сім'ю, в українців сім'я мала й свої космічні виміри» [4, с. 138]. Наведені вище запозичення не поодинокі. Так, в обрядодіях з водінням Кози елемент різдвяної зірки постав із новим змістом (символ-звістка народження Бога), куди додалися сюжети із життя Христа.

Подібними метаморфозами наскрізно просякнута наша календарна обрядовість. Язичницька магія води чи не всезмістовно проявляється у християнському святі Водохрепта. Навіть оми-

нувши звичай занурення до крижаної ополонки, потрапляємо в щорічний обхід священником своєї пастви й освячення всіх життєдайною водою. Великодні паски, писанки і крашанки раніше вважалися символом народження Сонця. Язичницький очисний вогонь (наприклад, свято Купала) став однією з найважливіших християнських цінностей, набув нової конотації – офіри християнському Творцеві.

Не менш значимим актом на шляху до реалізації ідеалу в обох релігійних системах є ритуали ініціації. Будучи обов'язковою складовою частиною усіх народів світу: «Містерія ініціації поступово розкриває неофітові справжні виміри буття: втаємничуючи його у священне, містерія змушує його прийняти людську відповідальність» [5, с. 278].

Ініціації християнських обрядів (хрещення, вінчання, причастя) теж покликані посилювати людську екзистенцію протягом всього її життя, утримувати особистість в межах визначених норм та правил заради усвідомленої мети – реалізації життєвих ідеалів. Ініціації, чи обряди переходу язичницької доби по суті перекочували, органічно влилися в християнську релігію на новому духовному ґрунті. Так, поява нового життя внаслідок народження дитини є одним з ключових моментів в житті батьків, сім'ї, роду та всієї спільноти. Даний факт змінює характер особистісних відносин на усіх ланках даної системи, а отже, і вимагає їх духовного переосмислення відповідно до переломних подій. Щоб повноцінно повернутися до звичних умов життя, матері мусять пройти, як в язичництві, так і в християнстві відповідні очищувальні обряди. Так відбувається ствердження нових реалій, а з ними і обернення до звичних способів життя в гармонії із вже ствердженими в спільноті цінностями. Особа новонародженого піддається дії тих обрядів, які офіційно утверджують її в наявній суспільній організації, створюється найоптимальніший бар'єр від впливу негативних чинників. До всього цього дитині надається ім'я – буденне і родове-тотемне в язичництві, світське і християнське – в православній релігії, відповідно до якого програмувалося подальше життя людини, змодельовується до певного зразка її життєва дорога, здійснювалося покровительство богами чи святими.

Ідеал шлюбно-сімейних/родинних відносин яскраво постулюється як монотеїстичними, так і політеїстичними релігіями. Йдеться передусім про таїнство до шлюбу. Випробування, які лягають на плечі майбутньої пари під час до і шлюбних церемоній, покликані виявити їхню готовність до спільного життя в архаїчних народів. У свою чергу, християнська релігія, через аналог обряду вінчання, не прививає молодятам елементи фізичної витривалості та вміння виконання тієї чи іншої діяльності, а орієнтують на внутрішню духовну

гармонію двох осіб, утримання сім'ї на ідеалах християнського віровчення – добрі, любові, взаєморозумінні та інших. Разом із тим це аж ніяк не глибока віра і переконаність в силу християнських догматів. Це вияв ще однієї істотної риси українців-язичників – обрядовіства. Попри переважно поверхове знання змісту християнського віровчення, вони прагнуть дотримуватися як старих обрядів (головним чином через те, що християнство не заповнило запити щодо розуміння поточного життя, природного середовища, господарської діяльності...), так і не хтувати новими, розглядаючи обоє як самодостатнє для своєї релігійності. Корені обрядовіства і двообрядовості лежать в основі практичних буденних запитів людини архаїчної доби. Цей елемент практицизму перекочував і в християнство, тим більше, що для цього були всі умови, адже язичницькі й християнські свята збігаються в календарному циклі. Реалізація сьогоденних ідеалів хвилює українця-язичника більше ніж духовне самовдосконалення і вічне життя після смерті, запропоноване християнством. Але який би обряд переходу чи ініціації не здійснювався, його значення незмінне – якнайліпша адаптація до нових умов та реалізація життєвих прагнень під покровительством вищої істоти – Всевишнього у християнстві, божеств у язичництві.

Поширення християнства та експансія його ідеалів на українських землях протікали в руслі демонстративної заміни старої (язичницької) релігії на нову (християнську). Такий характер перемін покликаний не лише особливостями монотейстичного світогляду на противагу політеїзму, а й свідомим перекрученням вже складеної системи відносин та цінностей з метою досягнення реформаторських ініціатив. Заміна старого новим відбувається так, що старе в нове вписується з негативним знаком, як на побутовому, так і вищому духовному рівнях. Загалом можна відмітити дві моделі вибудови нових ідеалів в період поширення християнського вчення:

1) в ідеалах зберігається та глибинна структура, яка склалася в попередній період, але вона піддається рішучій переміні при збереженні всіх основних старих культурних контурів. Відповідно, і оновлення ідеалів відбувається в процесі косметичних перемін у вербальних системах та обрядовості. Йдеться швидше про еволюційний процес в межах певного культурного середовища ніж заміну;

2) змінюється, досить часто насильницьким способом, глибинна структура ідеалів. Але ці зміни так чи інакше відчувають залежність від вже наявних ідеалів, оскільки вибудовуються як противага старому або його повна протилежність.

Наочним прикладом висловлених вище духовно-світоглядних перемін постає проникнення язичницьких ідеалів в культурну систему християнства.

Так, досягнення добробуту в язичницькій традиції відбувається через налагодження взаємостосунків з різного роду божествами, богами, які в новій релігії займають чітко негативний статус (наприклад, домовик), але разом із цим і достатньо узаконене положення. З іншого боку, вони можуть ототожнюватися за своїми функціями з новими постатями – християнськими божими угодниками. Саме молитовне звернення до них (молитовне, а не магіко-ритуальне) здатне принести очікуваний результат. За цією схемою функції Перуна перебрав на себе святий Ілля, позиції Волоса (Велеса) були замінені святим Власом, Георгієм, а жіноче божество Мокош нагадує заступництво та покровительство Богородиці чи Параскеви-П'ятниці. Це саме стосується й метафізичних величин. Місця, на яких були розташовані язичницькі капища, могли мати після реформування різне статусне положення. З одного боку, зберігалася функція святості із заміною язичницького божества християнським святим (фактично – з перейменуванням божества), а з іншого, могло відбутися і навпаки: збереження природи божества, але з переміною функції на діаметрально протилежну, а саме місце ставало нечистим, територією зібрання демонічних сил. Ці сакральні місця обігрувалися через опозицію «святе-нечисте» і протиставлялося нейтральним територіям.

Історично склалося так, що впровадження християнства дуже повільно змінювало природу і значимість традиційних структур соціального життя предків українців. Складний світ переплетення людей, роду і навколишнього середовища був основою язичницького світовідчуття. Община, навіть після офіційного прийняття християнства, продовжувала бути визначальним чинником організації життя, і тому людина відчувала потребу в її збереженні. Через це продовжували існувати підстави для віри у старих богів, для збереження та побутування старих обрядів, які мусили б забезпечувати добробут, безпеку общини, сім'ї. До того ж в буденному житті українців постійно виникали ситуації, коли «новий» Бог не допомагав у скрутних випадках. За таких умов люди могли звертатися за поміччю до старого, правічного. Абстрактні ідеї єдиного божества відривають людину від свого роду, сім'ї, божеств-помічників і включають до світу нових взаємовідносин. Якщо язичник будує ідеали в низці відносин навколишня природа → спільнота → людина, то християнство створює нову систему: вселенський Бог → людина. Відповідно, натуралістично-суспільний компонент нівелюється і вибудова суспільних ідеалів не відбувається, якщо вони не йдуть крізь призму християнського вчення.

Входячи до сфери глобальних загальнолюдських цінностей, язичництво орієнтувало людину на родоплеменне осмислення природи й себе у сві-

ті, християнство ж було спрямоване на індивіда, його внутрішній безмежний світ. Слов'янське язичництво стоїть дуже далеко від розуміння ідеалів особи в християнстві. Особа ще не осмислювалася, оскільки орієнтація робилася на рід як головний суб'єкт життя та діяльності. Природно, що порушення норм, ідеалів, цінностей одним з членів роду вело за собою покарання будь-якого індивіда цього роду. Це зумовлювало колективний взаємоконтроль членів роду. Руйнація родових відносин, вивільнення особи з-під опіки роду та усвідомлення власної окремішності, підготували іншу ділянку зросту для духовних цінностей. Особа перестає вважати справедливими покарання одних за гріхи інших – кожен має нести свій хрест. Тепер соціальний механізм покарання, який становив основу міфу, вже не спрацьовує. Спільнота в християнській релігії не регламентує так детально всі дрібниці людського життя. Підносячи особистість на більш високий щабель, християнська віра припускає певний рівень відірваності від буденного життя, але водночас вводить віруючого до загальнолюдської спільноти, її власної історії через образ Ісуса Христа, який постраждав за гріхи людства. Язичницький зовнішній контроль (звичаї, табу) виявляється недостатнім за таких умов, тому для його зміни чи посилення в християнстві вводиться внутрішній контроль, де наголос робиться на моральних ідеалах, які позбулися опіки спільноти, позбувшись разом з тим дихотомії «свій – чужий». Тепер кожен свій, і всі свої. Всевидячий і всемогутній трансцендентний Бог, з одного боку, і совість як соціальний контролер – з іншого, створюють силоне поле, яке утримує особу в межах норм, вироблених культурою суспільства. Тепер зло не породжує зло, як у язичництві, не переходить у кровну помсту, а розчиняється добром, яке ззовні переноситься в серце людини. Зло втратило язичницьку чуттєво-конкретну основу, перейшло на більш абстрактний рівень. Християнські ідеали моралі, етики вселюдські для всіх людей не змінюються за тих чи інших обставин.

Треба усвідомити, що будь-яка культура – це живий соціально-історичний організм, який постійно розвивається, уніфікується із збереженням своєї власної стрижневої вісі. Відповідно, знайомство язичництва і християнства почалося задовго до офіційного запровадження останнього Володимиром Великим. Попри протекторат світської влади, нова релігія не змогла замінити всі духовні запити народностей тогочасної Русі. Щоб не стати однозначно ворожою складовою частиною в новому соціумі, християнство почало знаходити спільні точки дотику, а знаходячи їх, набувало особливого місцевого колориту. Цей процес не безконфліктний, а включає три основні етапи діалектичного розвитку: зіткнення релігійних сис-

тем, вибіркового обміну віруваннями й обрядами та органічний синтез традиційних і запозичених елементів. Запозичуються саме ті елементи, в тому числі й ідеали, в яких існує потреба. В результаті складної етнорелігійної взаємодії можна виділити язичницькі й християнські ідеали, які дійшли до наших часів у віруваннях, мові, літературі, а отже, по-новому спрямували духовний розвиток українського етносу.

Із проникненням ідеалів язичництва в обрядодії християнства сформувався духовний і взаємовигідний симбіоз старого (язичництва) і нового (християнства). Позитивний приклад такої взаємодії може послужити при розробці шляхів порозуміння між релігійними конфесіями в Україні, фундаментом якого повинні стати віротерпимість та лояльність у відносинах між ними. Формами і методами для досягнення цієї мети можуть стати популяризація історії язичництва та християнства, їх ролі у становленні та розвитку національної культури, проведення виваженої та поміркованої політики органів державної влади у ставленні до окресленої проблеми.

Література

1. Кожоляно Г. Поєднання язичницьких і християнських свят у календарній обрядовості українців після офіційного введення християнства. *Питання стародавньої, середньовічної історії, археології й етнології: Зб. наук. праць*. Чернівці: Прут, 2010. Т. 1(29). С. 143–154.
2. Смержевська О. Постмодерністські візії релігійності: сучасне язичництво у міській культурі (Україна в загальноєвропейському контексті): монографія. Київ: Видавець Олег Філюк, 2017. 196 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу: етногр. нарис: [у 2 т.]. Мюнхен: Укр. вид-во, 1958. Т. 1. 1958. 308 с.
4. Ятченко В.Ф. Про розвиток духовності українського етносу дохристиянської доби. Київ: Віпол, 1996. 200 с.
5. Єліаде М. Мефістофель і андроген; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і Андроген; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання. Київ: В-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 592 с.

Анотація

Литовченко В. П. Ідеали язичництва у християнському світогляді. – Стаття.

Стаття присвячена виявленню та особливостям функціонування ідеалів язичництва в християнському світогляді. У роботі постулюється думка, що хрещення Русі не змогло переписати розвиток попередніх, панівних протягом багатьох століть язичницьких традицій та звичаїв. Ідеали язичницької доби здійснили потужний вплив на особливості функціонування християнства в процесі утвердження останнього на українських землях. В численних зразках християнської календарної обрядовості, побуті та фольклорі проглядаються ідеали язичницької доби, які протя-

гом багатьох століть не втратили своєї автентичності. Язичницькі ідеали значною мірою присутні в обрядах святкування більшості християнських свят та відіграють вагомий роль у сучасному духовному житті населення України, а отже, зайняли вагоме місце у християнській ідеології, оригінально доповнили та збагатили її здобутки. На численних прикладах визначено механізми проникнення ідеалів давнього населення України у християнське світобачення, світорозуміння, світосприйняття. Ідеали язичництва із прийняттям християнства не позбавилися своєї значущості, адже вони становили підвалини народного життя, в нових реаліях ритуально-побутові зразки досконалості набули ще міцнішої звичаєвості. Духовно-культурні традиції, ідеали язичницької Русі не зникають і з плином часу, а трансформуються і видозмінюються відповідно до духовних запитів українського народу. Стверджується висновок, що, попри конфронтацію язичницької та християнської ідеологій, в кінцевому результаті маємо синкретизм вірувань, коли язичницькі вірування та обряди зберігаються під зовнішньою оболонкою християнства. Офіційна християнська культура, незважаючи на категоричність доктринальних положень, пішла на діалог із язичництвом, частково асимілювала його уявлення, частково витіснила, але повністю викоринити їх так і не змогла.

Ключові слова: ідеал, світогляд, язичництво, християнство, обряд.

Summary

Lytovchenko V. P. Ideals of paganism in the Christian worldview. – Article.

The article is devoted to the identification and peculiarities of the functioning of the ideals of paganism in the Christian worldview. The paper postulates the

idea that the baptism of Russia could not cancel the development of previous, prevailing for many centuries pagan traditions and customs. The ideals of the pagan era had a strong influence on the peculiarities of the functioning of Christianity in the process of establishing the latter in the Ukrainian lands. Numerous examples of Christian calendar rituals, everyday life and folklore reflect the ideals of the pagan era, which for many centuries have not lost their authenticity. Pagan ideals are largely present in the rites of celebration of most Christian holidays and play an important role in the modern spiritual life of the population of Ukraine, and therefore took an important place in Christian ideology, originally complemented and enriched its achievements. Numerous examples have identified the mechanisms of penetration of the ideals of the ancient population of Ukraine into the Christian worldview, worldview. The ideals of paganism with the adoption of Christianity have not lost their significance, because they were the foundation of people's lives, in the new realities of ritual and household models of perfection have become even more commonplace. Spiritual and cultural traditions, ideals of pagan Russia do not disappear over time, but are transformed and modified in accordance with the spiritual needs of the Ukrainian people. It is concluded that despite the confrontation of pagan and Christian ideologies, we end up with a syncretism of beliefs, when pagan beliefs and rites are kept under the outer shell of Christianity. The official Christian culture, despite the categorical nature of doctrinal provisions, entered into a dialogue with paganism, partly assimilated its ideas, partly supplanted, but could not completely eradicate them.

Key words: ideal, outlook, paganism, Christianity, ceremony.